

УДК 81'276.6'373:81'374=161.2=111=162.1

СТРУКТУРА ДЕФІНІЦІЇ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ТЕРМІНА В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Оксана Васильців

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
oksanavasylytsiv@gmail.com*

У статті досліджується один із різновидів визначень соціолінгвістичних термінів – родо-видова дефініція на матеріалі української, англійської та польської мов. Автор статті розглядає теоретичні підходи до аналізу дефініцій у мовознавстві, зіставляє структурні особливості дефініцій соціолінгвістичних термінів, виокремлює їх родові та видові фрагменти, виявляє партитивні та тотативні класи родо-видових дефініцій. Є висновки про сутнісні ознаки нового поняття «дефініція соціолінгвістичного терміна», необхідного для укладання українсько-англійсько-польського словника соціолінгвістичних термінів.

Ключові слова: соціолінгвістичний термін, родо-видова дефініція, структура дефініції, родове поняття, видова ознака.

Зіставне вивчення галузевих терміносистем української, англійської та російської мов розпочали праці таких українських дослідників, як А. Ляшук, С. Кришталь, Т. Голі-Оглу, Е. Брагіна, О. Константінова та ін. [1–5]. Соціолінгвістична терміносистема стала об'єктом зіставного аналізу недавно (маємо на увазі публікації Г. Мацюк (2006) та Ю. Дзябло (2008 – 2012) [6; 7]). До сьогодні описано матеріал окремих термінологічних полів української, англійської, польської та японської мов. Серед невивчених питань – проблема зіставного опису структури дефініцій соціолінгвістичних термінів, що є одним з аспектів методики укладання українсько-англійсько-польського галузевого словника.

Мета статті полягає в дослідженні родо-видових дефініцій соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах. Завдання: 1) з'ясувати теоретичні підходи до аналізу дефініцій; 2) зіставити структурні особливості дефініцій термінів соціолінгвістики на матеріалі української, англійської та польської мов. Для досягнення зазначених завдань у роботі використано описовий та зіставний методи, метод компонентного аналізу та метод аналізу словникових дефініцій [8: 85 – 86; 9: 21].

Ілюстративний матеріал – 30 дефініцій соціолінгвістичних термінів української мови, 30 – англійської мови, 30 – польської мови, відібрані із соціолінгвістичних словників, енциклопедій та наукових праць шляхом карткування дефініцій з родо-видовою організацією змісту [11; 15 – 18].

1. Теоретичні підходи до аналізу дефініцій у мовознавстві

З огляду на те, що визначення може бути предметом як логічного, так і лінгвістичного аналізу, у науковій літературі не існує одностайного трактування терміна *дефініція*. У мовознавстві сформувалися три відносно самостійні підходи до вивчення теорії і практики визначення. Так, Ю. Апресян, Ю. Караулов, Е. Скороходько та ін. займаються проблемами дослідження семантики загальнонавчальної лексики за допомогою побудови системи дефініцій. Мовознавці відштовхуються від значення

терміна *дефініція*: це «словесне вираження тих специфічних особливостей (істотних ознак), що відрізняють певне поняття від суміжних з ним і репрезентують його» [10: 162]; це «тлумачення, яке ґрунтується на ключовому гіперонімі й видовій специфіці» [11: 736]. Вважаючи дефініцію одним із можливих засобів опису значень, Т. Кияк стверджує, що «в тлумачному чи термінологічному словниках фіксується сукупність ознак предмета, необхідна і достатня для його виокремлення серед інших предметів, інші ж ознаки належать до галузі енциклопедичних даних про предмет і не повинні наводитися у таких словниках» [12: 34]. Дефініція фіксує найважливіші риси, що відображаються в семантиці терміна. Обов'язкова наявність наукової дефініції терміна дає право вченим вважати її абсолютним семантичним показником терміна та мовним виразником його специфіки [13].

У роботі з дефініціями потрібно враховувати їх родо-видову, партитивну, контекстуальну, перелічувальну, операційну та ін. організацію [14: 37]. Дослідники зазначають, що основним різновидом відношень, шляхом встановлення яких формується соціолінгвістична терміносистема, є «гіперо-гіпонімічні (родо-видові) відношення, які відіграють роль систематизатора терміносистеми і вважаються універсальною моделлю репрезентації наукових знань» [7: 46]. Термін постає членом термінологічної системи тільки за умови, якщо до нього застосована дефініція «через найближчий рід і видову відмінність» [14: 52]. Зважаючи на це, об'єктом дослідження ми обрали дефініції соціолінгвістичних термінів, вибудовані за родо-видовим принципом.

У структурі будь-якого визначення розрізняють визначуване поняття **Dfd** (definiendum) – те, що визначається, і визначальне **Dfn** (definiens), те, за допомогою чого щось визначається. Зауважимо, що у складі родо-видового визначення (Dfn) виділяються родові (для даного Dfd) поняття і його видова ознака [14: 37], процес встановлення яких викликає найбільші труднощі під час аналізу дефініцій. Як правило, «найближча родова ознака в родо-видовій дефініції виражена іменником або номінативним словосполученням в називному відмінку» [10: 168], а видові ознаки позначаються визначальними конструкціями різних синтаксичних типів.

2. Зіставний аналіз дефініцій соціолінгвістичних термінів у трьох мовах

Із лексикографічних джерел ми відібрали 90 дефініцій соціолінгвістичних термінів, структура яких формується навколо родового та видового фрагментів, тобто виокремлення родового і видового (видових) понять.

Під родовим фрагментом розуміємо «семантично завершену, синтаксично мінімальну незалежну частину, яка включає максимальний (за довжиною) раніше визначений термін (чи вільне сполучення раніше визначених термінів)» [14: 119]. Родовий фрагмент проілюструємо на прикладі дефініцій, у яких родові поняття виражене зафіксованим у словниках терміном соціолінгвістики.

Літературна мова (стандарт) є головною загальнонародною, кодифікованою й регламентованою, культурно обробленою формою існування мови, що забезпечує певні сфери спілкування народу та здебільшого отримує широку стилістичну диференціацію. *Мовне планування* – реалізація мовної політики, яка здійснюється відповідними установами: комісіями державних органів, академіями, університетами. *Диглосія* є ситуацією функціонування двох стилістично й функціонально розподілених мовних кодів, які можуть сприйматися як одна мова.

Idiolekt – мова jednostki, indywidualny sposób korzystania z zasobów języka. *Język miejski* – język, którym posługują się mieszkańcy miast. *Niepewność lingwistyczna* – ograniczenie kompetencji socjolingwistycznej. niepewność lingwistyczna łączy się z

niewłaściwym dla danej odmiany językowej, danego typu tekstu doбором środków językowych.

Diglossia – a relatively stable language situation in which, in addition to the primary dialects of the language (which may include a standard or regional standards), there is a very divergent, highly codified (often grammatically more complex) super-posed variety, the vehicle of a large and respected body of written literature, either of an earlier period or in another speech community, which is learned largely by formal education and is used for most written and formal spoken purposes but is not used by any sector of the community for ordinary conversation. *Creole* – a language which has a jargon or a pidgin in its ancestry; it is spoken natively by an entire speech community, often one whose ancestors were displaced geographically so that their ties with their original language and sociocultural identity were partly broken. A *pidgin* is a language which has arisen by a process of mixing a simplified form of a language spoken by people who travelled and colonized extensively (such as English, French, Spanish, Portuguese and Dutch), with a simplified form of a language of the people with whom they interacted repeatedly.

Наведені дефініції містять семантично завершені, синтаксично мінімальні незалежні частини, а саме: «форма існування мови», «реалізація мовної політики», «ситуація функціонування двох мовних кодів», «język», «mowa jednostki», «ograniczenie kompetencji socjolingwistycznej», «relatively stable language situation», «language». Характерною ознакою самих визначень є те, що родовий фрагмент: а) займає синтаксично незалежну позицію, збігається або з одним терміном, або з вільним словосполученням термінів соціолінгвістики в українській, англійській та польській мовах, які мають самостійні дефініції; б) може мати або не мати спільні лексичні компоненти з визначуваним терміном; в) постає як достатній за довжиною та синтаксичною структурою термін, що виражає максимально термінологізоване поняття соціолінгвістики.

Серед відібраних із лексикографічних джерел родо-видових дефініцій функціонують й такі, у складі визначальної частини (Dfn) яких немає синтаксично домінуючого субстантивного фрагмента, який би виражав родові поняття і в той же час повністю збігався із терміном соціолінгвістики, що має власну дефініцію. Наприклад:

Просторіччя – сукупність засобів усного розмовного мовлення, які не мають системного характеру, не є внормованими, характеризуються грубуватістю й факультативністю вживання переважно неосвіченими носіями мови в побутовій сфері спілкування. *Сленг* кваліфікується як різновид соціолекту, додаткова лексична система, яка представляє паралельну експресивно-оцінну, найчастіше стилістично знижену синонімію позначень загальновідомих понять і належить певній соціальній субкультурі. *Соціолінгвістика* – галузь мовознавства, що вивчає функціонування мови в суспільстві, вплив соціальних чинників на мову, стан і статус національної мови у зв'язку з мовною політикою.

Язык naturalny – system znaków dźwiękowych, powstały drogą naturalnego, spontanicznego rozwoju w pewnej społeczności ludzkiej, której członkom służy do porozumiewania się między sobą a także poznawania, opisywania, kategoryzowania świata. *Slang* – typ socjolektu, czyli środowiskowej odmiany języka o prymarnej funkcji ekspresywnej o charakterze intencjonalnie jawnym – slang studencki. *Socjolingwistyka* – najczęściej traktuje się jako jeden z działów językoznawstwa, którego przedmiotem zainteresowań są związki między faktami językowymi i społecznymi.

Interlanguage – a separate linguistic system, clearly different from both the learner's 'native language' (NL) and the 'target language' (TL) being learned, but linked to both NL and TL by interlingual identifications in the perception of the learner. *Speech community* – a group of people who interact by means of speech.

Дистинктивна ознака даних дефініцій полягає у наявності в їхньому складі лексем, на зразок: «сукупність», «різновид», «галузь», «system», «тип», «dział», «system», «group», які не виступають сегментом родового фрагмента, тому що позначають загальнонаукові, а не безпосередньо соціолінгвістичні поняття. Більше того, немає видової ознаки, за якою проводився б поділ відповідних понять у межах певної науки. Таким чином, родовими фрагментами для визначуваних термінів будуть «сукупність засобів усного розмовного мовлення», «різновид соціолекту», «галузь мовознавства», «system znaków dźwiękowych», «typ socjolektu», «jeden z działów językoznawstwa», «linguistic system», «group of people». У цих прикладах родовий фрагмент не є терміном чи сполученням термінів, як у попередній групі визначень, а містить термін соціолінгвістики у своєму складі. Таким чином, структурні ознаки виділених дефініцій дозволяють віднести їх до класу партитивних і тотативних визначень.

Партитивні визначення передбачають апеляцію до ознак *властивість, величина, різновид*, класифікаційний рівень яких не встановлений щодо визначуваного поняття. Якщо в партитивних дефініціях термін (Dfd) є частиною іншого об'єкта, назва якого термінологізована у визначенні (Dfn), то в тотативних спостерігаємо протилежний напрямок понятійного зв'язку [14: 42–43]. Обидва типи дефініцій виокремлюють у межах родо-видових, оскільки вони організовані за аналогічною структурою. Серед дефініцій термінів соціолінгвістики в українській та польській мовах партитивні та тотативні різновиди визначень переважають, а в англійській мові вони зустрічаються вкрай рідко.

Видовий фрагмент – це частина дефініції, яка містить видову ознаку (якщо синтаксично відноситься до одного слова) або об'єднання (кон'юнкцію) видових ознак (якщо відноситься до різних слів) [14: 119]. Часто видовий фрагмент синтаксично і семантично відноситься до головного слова родового фрагмента. Так, для термінів *державна мова, język miejski, pidgin* видовими фрагментами будуть: «що виконує інтеграційну функцію в державі», «którym posługują się mieszkańcy miasta», «which has arisen by a process of mixing a simplified form of a language». Ці дефініції репрезентують синтаксично не зміщену структуру визначень, а їх видовий фрагмент є нерозривним, оскільки становить лише один синтаксичний компонент відповідної синтаксичної структури.

У визначенні термінів *просторіччя, język potoczny, diglossia* та ін. засвідчено наявність розривних видових фрагментів. Наприклад, видовий фрагмент терміна *просторіччя* складається із сегментів: «які не мають системного характеру» і «не є внормованими», і «характеризуються грубуватістю й факультативністю вживання переважно неосвіченими носіями мови в побутовій сфері спілкування»; видовий фрагмент терміна *język potoczny* містить сегменти: «ogólny», «mówiony», «jakim posługujemy się na co dzień w kontaktach z innymi mówiącymi po polsku raczej w sytuacjach nieoficjalnych i półoficjalnych»; видова ознака терміна *diglossia* складається із сегментів «in which, in addition to the primary dialects of the language (which may include a standard or regional standards)», «there is a very divergent, highly codified (often grammatically more complex) super-posed variety», «the vehicle of a large and respected body of written literature, either of an earlier period or in another speech community», «which is learned largely by formal education and is used for most written and formal spoken

purposes», «but is not used by any sector of the community for ordinary conversation». Синтаксично видові фрагменти представлені різними сегментами, проте вони відносяться до головного слова родового фрагмента, понятійно уточнюючи родові поняття і утворюючи кон'юнкцію видових ознак. Отже, дефініції термінів *просторіччя*, *język potoczny*, *diglossia* також є синтаксично незміщеними¹.

На відміну від дефініцій термінів *diglossia* в англійській мові та *diglosja* в польській мові, родовим фрагментом визначення терміна *диглосія* в українській мові є сегмент «різновид мовного стану особистості», де головним компонентом виступає лексема *різновид*, а видовий фрагмент «коли вона володіє двома чи більше формами існування певної мови (або формою міксації)» відноситься до залежного слова «особистості». Таку дефініцію називають синтаксично зміщеною. Під час аналізу в англійській та польській мовах не виявлено жодного прикладу синтаксично зміщеної дефініції².

Розглянувши аспекти виокремлення родового і видового фрагментів у структурі дефініції соціолінгвістичного терміна, спробуємо визначити найближче родові поняття, під яким розуміємо далі неподільне семантично завершене поняття, яке виражає основне значення соціолінгвістичного терміна і є проміжною ланкою між родовим фрагментом і базовою соціолінгвістичною категорією. В аналізованих родових фрагментах 90 дефініцій, не враховуючи повторів, виділено 12 родових понять в українській мові, а саме: «форма існування мови», «соціолект», «допоміжна мова», «мовний код», «мова», «мовна політика», «розмовне мовлення», «мовна ситуація», «вплив на мову», «взаємодія мов», «володіння мовою», «мовознавство», що відносяться до термінів *літературна мова*, *діалект*, *койне*, *жаргон*, *сленг*, *інтержаргон*, *арго*, *піджин*, *мовна ситуація*, *диглосія*, *білінгвізм*, *мультилінгвізм*, *напівмовність*, *інтерференція*, *соціолінгвістика* та ін.; 9 родових понять в англійській мові: «second language», «change of language», «loan word», «language», «form of speech», «study of language», «co-existence of languages», «language situation», «linguistic system», що відносяться до термінів *dialect*, *jargon*, *language borrowing*, *codeswitching*, *artificial language*, *natural language*, *language acquisition*, *bilingualism*, *pidgin*, *language planning* та ін.; 12 родових понять у польській мові: «odmiana języka», «posługiwanie językiem», «mowa», «system znaków», «pierwszy język», «socjolekt», «kompetencja socjolingwistyczna», «świadome kształtowanie języka», «nabwanie języka», «językoznawstwo», «socjolingwistyka», що відносяться до термінів *dialect*, *diglosja*, *dwujęzyczność*, *etnolekt*, *gwara*, *interferencja językowa*, *język mówiony*, *norma językowa*, *pidżyn*, *polityka językowa* та ін. Часто в дефініціях соціолінгвістичних термінів родові поняття збігається із родовим фрагментом, у інших випадках для виокремлення найближчого родового поняття слід було визначити його безпосередню ознаку таким чином, щоб не втратити семантичної цілісності терміна.

Висновки

Проаналізований матеріал засвідчує, що родо-видовий тип дефініцій перспективний для формування системи відповідників соціолінгвістичних термінів української, англійської та польської мов, оскільки визначення репрезентують необхідний мінімум ознак термінованого поняття. У такий спосіб, за принципом

¹ Синтетично незміщена дефініція – термін С. Шелова, назва різновиду дефініції, у якій видові фрагменти представлені синтаксично різними сегментами, які відносяться до головного слова родового фрагмента.

² Синтетично зміщена дефініція – термін С. Шелова, позначає різновид дефініції, у якій видові фрагменти представлені синтаксично різними сегментами, які відносяться до залежного слова родового фрагмента.

співвідношення терміна із найближчим родовим позначенням, встановлюється ієрархія терміноодиниць у терміносистемі соціолінгвістики.

Українське термінознавство ще не виробило приписів для побудови родової дефініції соціолінгвістичного терміна, про що свідчить наявність дефініцій із синтаксично зміщеною структурою.

Родо-видова модель дефініції соціолінгвістичного терміна є послідовністю понять, в якій родові поняття для того чи іншого терміна є різними за ступенем узагальненості, а властивість визначення одних термінів через інші є важливою як з погляду виявлення типу дефініції, так і для встановлення понятійних зв'язків між усіма терміноодиницями. З огляду на роль, яку відіграє дефініція із родо-видовою організацією змісту для встановлення понятійної структури термінології соціолінгвістики, формулюємо таке розуміння поняття «дефініція соціолінгвістичного терміна»: це семантичний еквівалент значення соціолінгвістичного терміна, який містить у своєму складі слово-ідентифікатор як головний компонент у фразі-дефініції, а також видові ознаки, що відрізняють визначуване поняття від суміжних понять соціолінгвістичного знання.

1. *Ляшук А. М.* Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / А. М. Ляшук. – К. : КНЛУ, 2007. – 20 с.
2. *Кришталь С. М.* Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / С. М. Кришталь. – Донецьк : Дон. нац. ун-т, 2003. – 20 с.
3. *Голі-Оглу Т.* Деблетність наукових термінів в українській і російській мовах: функціональний аспект / Т. Голі-Оглу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://litmisto.org.ua/?p=8805>
4. *Брагіна Е. Р.* Структурно-компонентний аналіз термінів кібернетики в англійській мові у зіставленні з українською та російською: автореф. дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.15. / Е. Р. Брагіна. – Донецьк: Дон. нац. ун-т, 2001. – 18 с.
5. *Константінова О. Л.* Структурно-семантичні особливості термінів оподаткування в американському і британському варіантах сучасної англійської мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.04. / О. В. Константінова. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2004. – 20 с.
6. *Мацюк Г.* Термін у соціолінгвістичних традиціях / Г. Мацюк // *Ucrainica II*. – Оломоуц, 2006. – С. 477–482.
7. *Дзябко Ю.* Гіперо-гіпонімічні відношення терміна *мовна політика* в українській і японській мовах / Ю. Дзябко // *Мова і суспільство*. – Львів, 2012. – Вип. 3. – С. 45–53.
8. *Левицький В. В.* Семасиология / В. В. Левицький. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 512 с.
9. *Верба Л. Г.* Порівняльна лексикологія англійської та української мов / Л. Г. Верба. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 248 с.
10. *Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В.* Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.
11. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2010. – 844 с
12. *Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б.* Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: Видавничий дім, 2000. – 218 с.
13. *Халіновська Л.* Основні вимоги до терміна: прагнення до ідеалу чи реальне функціонування? / Л. Халіновська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://termin.org/goods/15-1-1-1/category/id93/>

14. Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения / С. Д. Шелов. – Спб., 2003. – 280 с.
15. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
16. Skudrzykowa A., Urban K. Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej / A. Skudrzykowa, K. Urban. – Kraków-Warszawa, 2000. – 170 p.
17. Mesthrie R. Concise Encyclopedia of Sociolinguistics / R. Mesthrie. – University of Cape Town, 2001. – 1060 p.
18. Malmkjær K. The Linguistics Encyclopedia / K. Malmkjær. – New York: Routledge, 2002. – Second edition. – 621 p.

STRUCTURE OF DEFINITION OF SOCIOLINGUISTIC TERM IN THE UKRAINIAN, ENGLISH AND POLISH LANGUAGES

Oksana Vasylytsiv

*Ivan Franko National University in Lviv
vul. Universytetska, 1, Lviv, 79000, Ukraine
oksanavasylytsiv@gmail.com*

The article reviews one of the types of sociolinguistic terms, namely generic and specific definition on the basis of the Ukrainian, English and Polish languages. The author examines the theoretical approaches to analyzing definitions in linguistics, contrasts structural peculiarities of defining sociolinguistic terms, marks out their generic fragments and detects partitive and totative classes of generic and specific definitions. The paper suggests conclusion on the core characteristics of new notion 'definition of sociolinguistic term' essential for compiling Ukrainian-English-Polish dictionary of sociolinguistic terms.

Key words: sociolinguistic term, generic and specific definition, structure of definition, generic notion, specific feature.

СТРУКТУРА ДЕФІНІЦІЇ СОЦІОЛІНГВІСТИЧЕСЬКОГО ТЕРМІНА В УКРАЇНСЬКОМУ, АНГЛІЙСЬКОМУ І ПОЛЬСЬКОМУ МОВИ

Оксана Васильців

*Львівський національний університет імені Івана Франка
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина
oksanavasylytsiv@gmail.com*

В статье исследуется одна из разновидностей определений социолингвистических терминов – родо-видовая дефиниция на материале украинского, английского и польского языков. Автор статьи рассматривает теоретические подходы к анализу дефиниций в языкознании, сопоставляет структурные особенности дефиниций социолингвистических терминов, выделяет их родовые и видовые фрагменты, выявляет партитивные и тотативные классы родо-видовых дефиниций. Сделаны выводы о существенных признаках нового понятия «дефиниция социолингвистического термина», необходимого для составления украинско-английско-польского словаря социолингвистических терминов.

Ключевые слова: социолингвистический термин, родо-видовая дефиниция, структура дефиниции, родовое понятие, видовой признак.

Стаття надійшла до редколегії 5.09.2013

